

University of Groningen

Niet geaccepteerd door de familie

Komter, A.E.; Voorpostel, M.B.J.; Pels, T.

Published in:
Mens & Maatschappij

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Komter, A. E., Voorpostel, M. B. J., & Pels, T. (2009). Niet geaccepteerd door de familie: een kwestie van 'moeilijk zijn' of 'anders zijn'? Mens & Maatschappij, 84(1), 46-72.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Niet geaccepteerd door de familie: een kwestie van ‘moeilijk zijn’ of ‘anders zijn’?^{1,2}

Aafke Komter, Marieke Voorpostel en Trees Pels

Summary

Not accepted by the family: ‘being difficult’ or ‘being different’?

Using data from the Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) and combining a quantitative and a qualitative approach (N = 7.151 and n = 43, respectively), this study investigates the mechanisms underlying a lack of acceptance by one’s family. From the total NKPS-sample 12,1 per cent did not feel (entirely) accepted by their family. Theoretical assumptions were that people may not feel accepted by their family because they are ‘difficult’, e.g. by exhibiting personal problems; another reason might be that they are ‘different’, for instance because they have made non-traditional life course transitions or differ from their parents in educational level or religious preference. Both quantitative and qualitative results confirm the first assumption rather than the second. Qualitative results revealed a gender difference in the mechanisms involved in a lack of acceptance by one’s family.

1. Niet geaccepteerd door de familie: een kwestie van ‘moeilijk zijn’ of ‘anders zijn’?

Onderzoek naar solidariteit in familierelaties belicht vaak vooral de positieve aspecten van familierelaties (Hammerström, 2005). Zo laat zowel Amerikaans als Europees onderzoek zien dat, anders dan wel wordt gevreesd, familiesolidariteit in de zin van het regelmatig hebben van contact en de bereidheid om waar nodig hulp te verlenen nog volop aanwezig is (Bengtson, 2001; Knijn & Komter, 2004; Pillemer & Suitor, 2002). Behalve als gevolg van daadwerkelijk aanwezige familiesolidariteit is het overwegend positieve beeld van familiesolidariteit mogelijk ook beïnvloed door het gegeven dat mensen geneigd zijn om vooral op

een positieve manier over hun eigen familie te spreken, terwijl ze het noemen van problemen in de familie en knelpunten in de onderlinge relaties lijken te vermijden (Williams & Guendouyzi, 2005). Daar komt bij dat een hoog niveau van familiesolidariteit niet noodzakelijkerwijs samengaat met een positieve beleving van de relaties met familieleden of met als hecht ervaren banden in de familie (Bengtson, Giarrusso, Beth Mabry & Silverstein, 2002; Van Gaalen & Dykstra, 2006). In dit artikel zijn we geïnteresseerd in familierelaties waarin hechte banden ontbreken en waarin mensen zich om wat voor reden dan ook weinig of niet verbonden voelen met hun familie.

Het is zowel vanuit een wetenschappelijk, als een maatschappelijk perspectief relevant om een goed begrip te hebben van de achtergrond en oorzaken van het ontbreken van kwalitatief goede familiebanden. Zowel de klassieke sociologische literatuur als familieonderzoek bieden aanwijzingen voor deze causale mechanismen. Zo blijken gelijkenis in waarden en structurele posities belangrijk om ondersteunende relaties met anderen te ontwikkelen en te handhaven (Lazarsfeld & Merton, 1954; Pillemer & Suitor, 2002). Gelijkenis in waarden is zelfs een centraal element in concepties van intergenerationele solidariteit geworden (Bengtson, 2001). Het ontbreken van waardengelijkenis zou daarom één van de oorzaken kunnen zijn van als negatief ervaren familierelaties. Een andere mogelijke verklaring voor negatieve familierelaties, waaraan tot dusver minder wetenschappelijke aandacht is besteed, is dat een familielid een moeilijke persoonlijkheid heeft of problemen in zijn of haar leven ervaart. In plaats van sympathie en solidariteit op te roepen zouden deze problemen kunnen leiden tot een gebrek aan acceptatie of zelfs verwerping door de familie.

In dit artikel willen we licht werpen op de relatieve invloed van beide soorten verklaringen op het gebrek aan acceptatie door de familie. We vatten het ontbreken van acceptatie door de familie – hier opgevat als zowel het gezin van herkomst als het eventuele eigen gezin – op als een aanwijzing voor negatieve familierelaties en richten ons op de kenmerken en achtergronden van die familieleden die hebben aangegeven dat ze zich niet (erg) geaccepteerd voelen door hun familie. Uit analyses op basis van de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) blijkt dat de respondenten die deelnamen aan dit onderzoek over het algemeen vrij tevreden waren met de hechtheid van hun familiebanden, de mate van steunuitwisseling, de sfeer in de familie, en de kwaliteit van hun relaties met primaire familieleden. Van alle respondenten voelde 12,1% zich echter niet volledig geaccepteerd of zelfs in het geheel niet geaccepteerd door hun familie (Komter & Knijn, 2006). Deze groep staat in dit artikel centraal.

De NKPS-dataset biedt de unieke mogelijkheid om gebruik te maken

van zowel kwantitatieve als kwalitatieve gegevens, wat ons in staat stelt een algemeen beeld van gevoelens van acceptatie door de familie te combineren met een meer diepgaande analyse van de ervaringen van mensen die zich niet of weinig geaccepteerd voelen door hun familie.

2. Theoretische achtergrond van de studie

Onze studie werd geleid door twee algemene verwachtingen. Allereerst verwachten we dat het opgroeien in een risicovolle familieomgeving, bijvoorbeeld een omgeving die gekenmerkt wordt door verwaarlozing, geweld of misbruik, weinig hechte banden of banden van slechte kwaliteit, zorgt voor meer problemen in zowel het vroegere als het huidige leven van mensen. Een mogelijk gevolg is dat ze ‘moeilijk zijn’ in zowel hun eigen ogen als in de ogen van anderen; dit kan op zijn beurt weer een negatieve invloed hebben op de mate waarin ze zich door hun familie geaccepteerd voelen. Een tweede reden waarom individuen zich in mindere mate geaccepteerd zouden kunnen voelen door hun familie is dat ze niet-traditionele keuzes in hun levensloop hebben gemaakt, of dat ze afwijken van hun familie wat betreft belangrijk geachte kenmerken, zoals sociaaleconomische status of religie. Onze tweede algemene verwachting is daarom gebaseerd op het idee dat ‘anders zijn’ ten grondslag ligt aan het zich minder geaccepteerd voelen door de familie.

Opgroeien in risicovolle gezinnen: ‘moeilijk zijn’

Uit onderzoek blijkt dat mensen die opgroeien in een risicovolle familieomgeving een grotere kans hebben op problemen in hun latere leven, zowel in termen van psychologisch welzijn, sociale competentie, als wat betreft het ervaren van persoonlijke problemen zoals verslaving, financiële problemen of contacten met de rechterlijke macht (Reitz, Deković, Meijer & Engels, 2006; Repetti, Taylor & Seeman, 2002). Kenmerken van de familie van herkomst zoals zwakke onderlinge banden en een gebrek aan cohesie blijken individueel probleemgedrag te bevorderen (Dreman & Ronen-Eliav, 1997; Rossi & Rossi, 1990). Uit onderzoek blijkt tevens dat familiecohesie een directe relatie heeft met psychologisch welzijn en negatief verband houdt met probleemgedrag (Farrell & Barnes, 1993).

Onderzoeksresultaten op ten minste vier gebieden tonen aan dat problemen intergenerationeel worden overgedragen binnen de familie: echtscheiding, alcoholisme, geweld en criminaliteit. Sinds de jaren zeventig van de 20e eeuw hebben verschillende auteurs laten zien dat echtscheiding wordt overgedragen op de volgende generatie (Bumpass, Martin & Sweet, 1991). Hoewel het effect hiervan op individueel welbevinden van persoon tot persoon verschilt, scoren mensen afkomstig uit

gezinnen met gescheiden ouders lager op welbevinden dan mensen die uit gezinnen komen waarvan de ouders niet gescheiden zijn (Amato, 1996). Echtscheiding van de ouders hangt samen met een verhoogd risico op echtscheiding van de kinderen, en omgekeerd wordt ook de kwaliteit van het ouderlijk huwelijk van generatie op generatie overgedragen (Amato & DeBoer, 2001; Giarusso, Bengtson & Frye, 1999; Keith & Finlay, 1988).

Het drinkgedrag van de ouders blijkt een voorspeller te zijn van de alcoholconsumptie van kinderen (Engels & Van der Vorst, 2003). Net zoals echtscheiding en drankmisbruik wordt ook geweld overgedragen op volgende generaties. Uit een onderzoek van Alexander, Moore en Alexander (1991) blijkt dat ernstige mishandeling door de vader een voorspeller is van later gewelddadig gedrag bij mannen. Mishandeling en verwaarlozing in de kindertijd hebben een significant positief effect op de kansen om gearresteerd te worden voor gewelddadig gedrag en criminaliteit in de volwassenheid (Maxfield & Widom, 1996). Ook crimineel gedrag en andere vormen van afwijkend gedrag accumuleren binnen families en worden overgedragen op de volgende generatie (Farrington, Barnes & Lambert, 1996; Pulkkinen, 1990; Serbin & Karp, 2003; Thornberry, Freeman-Gallant, Lizotte, Krohn, & Smith, 2003).

Een problematische gezinsachtergrond gaat vermoedelijk gepaard met meer conflicten in de familie en minder hechte en positieve familiebanden, hetgeen de kans dat een individueel familielid zich niet door de familie geaccepteerd voelt, zal verkleinen. Daarom verwachtten we dat wanneer er meer problemen voorkomen in de familie, wanneer de sfeer in het gezin van herkomst gekenmerkt werd door conflicten en wanneer op dit moment weinig cohesie in de familie wordt ervaren, respondenten zich minder geaccepteerd voelen door de familie (H1a).

Behalve familiekenmerken spelen mogelijk ook door de familieachtergrond beïnvloede individuele kenmerken een rol bij de mate waarin men zich geaccepteerd voelt door de familie. Een goede psychische en fysieke gezondheid begint vroeg in het leven. De mate waarin kinderen zich kunnen hechten en een goede relatie kunnen ontwikkelen met hun volwassen verzorgers hebben een blijvende invloed op hun latere emotionele en sociale ontwikkeling (Bowlby, 1969). Families waarin regelmatig conflicten voorkomen en de verzorging tekorten vertoont, dragen de kiemen in zich van later disfunctioneren van de kinderen. Opgroeien in een risicovol gezin blijkt inderdaad het risico op emotionele, mentale en fysieke gezondheids- en gedragsproblemen te vergroten, met blijvende gevolgen in de volwassenheid (Wagner, 1997).

In overeenstemming met de hier gerapporteerde onderzoeksresultaten namen wij aan dat de causaliteit inderdaad loopt van een risicovolle familieachtergrond en een lager niveau van psychisch welzijn naar

verminderde acceptatie door de familie en niet omgekeerd (een gebrek aan acceptatie dat leidt tot psychologische problemen). Hoewel je zou kunnen verwachten dat individuen met psychische, fysieke of sociale problemen juist meer steun van hun familie krijgen, is de tegenovergestelde reactie – verwerping, vermijding van het individuele familielid door de familie – ook goed denkbaar. In deze studie namen we aan dat het laatste het geval is. We verwachtten daarom dat een lager niveau van psychisch welzijn negatief samenhangt met de kans om door de familie geaccepteerd te worden (H1b).

Een ander schadelijk effect van opgroeien in een risicovol gezin is een verminderd vermogen tot het aangaan en onderhouden van sociale relaties. Onderzoek heeft aangetoond dat kinderen van minder responsive, warme en gevoelige ouders minder geneigd zijn om sociale interacties aan te gaan (Landry, Smith, Miller-Loncar & Swank, 1998). Kinderen van ouders die weinig warmte toonden en ondersteuning boden of zich schuldig maakten aan verwaarlozing, hebben meer problematische sociale relaties gedurende hun hele leven; onderzoeksresultaten tonen aan dat sociale competentie en ondersteunende relaties buiten de familie in gevaar komen door het opgroeien in een risicovolle familieomgeving (Repetti et al., 2002). Dit leidde tot onze verwachting dat een verminderde sociale competentie in de zin van het hebben van een minder bevredigend sociaal leven negatief samenhangt met acceptatie door de familie (H1c).

Behalve een laag niveau van psychisch welzijn en sociale competentie kunnen andere problemen in het leven van een individu een negatieve invloed hebben op aanvaarding door de familie. Vooral wanneer problemen kunnen worden beschouwd als (overwegend) het gevolg van eigen toedoen zoals bij criminaliteit of verslaving, kan dit een negatieve reactie in de familie teweeg brengen. Over het algemeen kan worden verwacht dat een groter aantal eigen problemen van invloed is op de mate van acceptatie door de familie. We verwachtten daarom dat een groter aantal persoonlijke problemen, anders dan al genoemd onder hypothese 1c, negatief samenhangt met de mate waarin men zich geaccepteerd voelt door de familie (H1d).

Het ontbreken van overeenkomsten en acceptatie door de familie: ‘anders zijn’

De gedachte dat overeenkomsten leiden tot contact en wederzijdse sympathie vindt haar oorsprong in de sociaalpsychologische ruiltheorie (Homans, 1974; Lazarsfeld & Merton, 1954). Personen die bepaalde waarden of een zekere sociale status delen, voelen zich sterker tot elkaar aangetrokken en hebben bevredigender interacties vergeleken met personen die deze overeenkomsten niet hebben. Wanneer interacties bevredigend

zijn, hebben mensen doorgaans de neiging om deze interacties te herhalen, wat op zijn beurt weer positief uitwerkt op de onderlinge aantrekkingskracht; de kosten die verbonden zijn aan ruil met gelijksoortige mensen zijn mede hierdoor lager dan in transacties tussen mensen die sterker van elkaar verschillen (Voorpostel, Van der Lippe, Dykstra & Flap, 2007).

Onderzoek laat zien dat verschil in eigenschappen zoals etniciteit, religie, sociaaleconomische en culturele hulpbronnen kan leiden tot afkeuring en gebrek aan verbondenheid. Zo laten McPherson, Smith-Lovin en Cook (2001) zien dat homogeniteit van sociaaldemografische kenmerken en gedrag van invloed is op het sociale netwerk, inclusief de banden met familieleden. Kalmijn (1998) heeft dit inzicht toegepast op de keuze van een huwelijkspartner, en laat zien dat deze keuze in sterke mate bepaald wordt door een voorkeur voor een partner met een soortgelijke sociaaleconomische status. Voorpostel (2007) onderzocht in welke mate overeenkomsten tussen broers en zussen van invloed zijn op onderlinge steunverlening en vond slechts gedeeltelijk ondersteuning voor het belang van overeenkomsten.

De literatuur over ambivalentie in familierelaties suggereert dat waardenovereenkomst en gelijkenis in sociale posities belangrijke bronnen zijn voor positieve en niet-ambivalente familierelaties (Lüscher & Pillemer, 1998; Pillemer & Suitor, 2002; Suitor & Pillemer, 2006). Belangrijke dimensies van gelijkenis zijn onder andere, huwelijkse staat, het hebben van kinderen en opleiding.

Dykstra en Liefbroer (1998) lieten zien dat anders zijn in de zin van minder traditionele keuzes maken op het terrein van leefvormen en seksuele voorkeur kan leiden tot gevoelens van uitsluiting en marginalisering. Echtscheiding kan de kwaliteit van familierelaties in gevaar brengen, doordat bestaande familiebanden verstoord worden door conflicten of geheel verbroken worden. Ook kinderloosheid, vooral wanneer de leeftijd is gepasseerd waarop kinderen krijgen nog een reële optie is, kan gezien worden als een afwijking van de standaardlevensloop in sommige families.

Wij verwachtten dat een verschil in belangrijk geachte waarden in sociaaleconomische achtergrond en in leefvormen samenhangt met gevoelens van acceptatie door de familie. We richtten ons op één type waarden dat beschouwd kan worden als van centraal belang in het leven van mensen, namelijk religieuze waarden, en op opleiding als een belangrijke indicator van sociaaleconomische achtergrond. Als indicatoren van leefvormen zullen we de rol van homoseksualiteit en die van gescheiden en kinderloos zijn onderzoeken. Deze overwegingen hebben geleid tot de volgende hypothesen: zelf niet gelovig zijn terwijl een vader of moeder dat wel is, of lager opgeleid zijn dan de ouders, hangt volgens

onze verwachting negatief samen met ervaren acceptatie door de familie (H2a). Mensen met een partner van hetzelfde geslacht, of mensen die een voorkeur hiervoor hebben, en mensen die gescheiden of kinderloos zijn, zullen zich minder geaccepteerd voelen door hun familie (H2b).

Andere invloeden op gevoelens van acceptatie

Vrouwen worden nog steeds gezien als ‘kinkeepers’ (Rosenthal, 1985), degenen die de familie bij elkaar houden. Hieruit zou men kunnen afleiden dat vrouwen meer zijn ingebed in familierelaties en een geringere kans hebben om niet door hun familie aanvaard te worden dan mannen; daarom nemen we sekse op als controlevariabele. Uit eerder onderzoek op basis van NKPS-data kwam naar voren dat leeftijd verband houdt met de ervaren kwaliteit van familierelaties; vooral mensen van middelbare leeftijd ervaren hun familierelaties als minder positief dan zowel jongeren als ouderen (Komter & Knijn, 2006); in de analyses hielden we dus rekening met leeftijd. Omdat we veronderstelden dat mensen uit gezinnen met veel kinderen een grotere kans hebben zich minder geaccepteerd te voelen – het is voor de ouders dan wellicht lastiger om alle kinderen evenveel aandacht te schenken – controleerden we voor het aantal broers en zussen in de analyse. Omdat we een negatief verband verwachtten tussen het optreden van problemen in het eigen leven en zich geaccepteerd voelen door de familie, en omdat problemen vaker voorkomen in families met een lage sociaaleconomische status (Dodge & Pettit, 1994; Shaw, Winslow, Owens, Vondra, Cohn & Bell, 1998), namen we ook sociaaleconomische status op. Ten slotte controleerden we voor godsdienstigheid: uit een voorgaande studie bleek een positieve samenhang met gevoelens van acceptatie (Komter & Knijn, 2006).

3. Methode

Data

Deze studie is gebaseerd op gegevens van de *Netherlands Kinship Panel Study* (NKPS), een grootschalig survey over de aard en sterkte van familiebanden in Nederland (Dykstra et al., 2005). Door middel van Computer Assisted Personal Interviews (CAPI) werden interviews afgenomen bij 8161 mannen en vrouwen in de leeftijd van 18-79 jaar. Zij vormen een willekeurige steekproef van volwassenen in huishoudens in Nederland. De respondenten vulden ook een aanvullende vragenlijst in. De respons bedroeg 45%, een niet ongebruikelijk percentage voor Nederlandse begrippen: deelname aan onderzoek wordt al snel ervaren als inbreuk op de privacy. De respondenten die de extra vragenlijst niet hebben inge-

vuld ($n = 713$) zijn uitgesloten van de analyses. Ontbrekende waarden op continue variabelen werden geschat door middel van *single imputation*, waarbij gebruik gemaakt is van *Expectation Maximization* (EM) (Acock, 2005). De aantallen ontbrekende waarden waren voor de meeste variabelen laag (tussen de 13 en 42 ontbrekende waarden), met uitzondering van opleidingsniveau van de ouders; hier waren 621 ontbrekende waarden. Bij religiositeit waren 297 ontbrekende waarden. Omdat het hier een dichotome variabele betreft kon deze niet geïmputeerd worden met EM; de betreffende respondenten zijn daarom buiten beschouwing gelaten. Dit resulteerde in een analytische steekproef van $N = 7.151$.

Een uniek kenmerk van de NKPS-dataverzameling is dat naast het grootschalige onderzoek een aantal kleinschalige dieptestudies – zogeheten ‘minipanelen’ – is uitgevoerd met als doel om theoretisch interessante subgroepen binnen de grotere steekproef uit te lichten en onderliggende mechanismen te verkennen. De substeekproef voor onze kwalitatieve studie kwam tot stand door een ‘purposive-sampling’-strategie (Marshall & Rossman, 1999), die erop was gericht om die respondenten te selecteren die in het CAPI-interview hadden aangegeven zich zeer weinig of helemaal niet geaccepteerd te voelen door hun familie: de twee laagste scores op de 4-puntsschaal voor deze variabele ($n = 275$). Een willekeurige steekproef uit deze respondenten ($n = 120$) is in 2006 benaderd voor deelname aan de studie; 36 % stemde in met dit verzoek ($n = 43$; 27 vrouwen en 16 mannen). Het onderwerp van de studie werd in de toelichting aan potentiële respondenten omschreven als ‘de betekenis van familieverhoudingen’. Ondanks deze neutrale formulering was de respons laag. Dit zou toegeschreven kunnen worden aan het feit dat de groep waaruit wij werven, gekenmerkt wordt door verstoorde familierelaties, en daarom weinig geneigd is om (opnieuw) te participeren in onderzoek dat deze relaties centraal stelt.

Instrumenten kwantitatieve analyse

De afhankelijke variabele, *ervaren acceptatie door de familie*, werd gemeten op een 4-puntsschaal, waarin 1 = helemaal niet geaccepteerd, 2 = niet erg geaccepteerd, 3 = enigszins geaccepteerd, 4 = volledig geaccepteerd. De meerderheid van de Nederlanders voelt zich geaccepteerd door hun familie (87,9 %) en slechts een kleine groep voelt zich helemaal niet geaccepteerd (1,3 %).

Psychologisch welbevinden. De MHI-5 schaal (Berwick et al., 1991) is in de schriftelijke vragenlijst gebruikt om psychologisch welzijn te meten ($\alpha = ,86$). Enkele voorbeelden: Hoe vaak heeft u zich nogal gespannen gevoeld in de afgelopen vier weken? Hoe vaak heeft u zich gelukkig gevoeld in de afgelopen vier weken? Antwoordcategorieën varieerden van 1 = nooit, tot 6 = altijd.

Sociale competentie. Omdat een directe maat voor deze variabele niet beschikbaar was in de dataset, werd sociale competentie gemeten aan de hand van twee andere variabelen. De eerste was assertiviteit, een schaal die is overgenomen van Van Wel & Hortulanus (2002) en die bestaat uit vier items ($\alpha = ,84$), zoals: Ik kan zeer goed voor mijzelf opkomen; Ik kan mijzelf zeer goed redden. Antwoordcategorieën liepen van 1 = helemaal niet mee eens, tot 5 = helemaal mee eens. Ten tweede werd een schaal geconstrueerd om de tevredenheid met het eigen sociale leven vast te stellen, door een combinatie van elf items ($\alpha = ,87$). Hiervoor is de eenzaamheidsschaal gebruikt (De Jong Gierveld & Van Tilburg, 1999). Voorbeelden: Ik kan altijd iemand vinden om over dagelijkse problemen te praten; Ik kan altijd een beroep doen op vrienden als dat nodig is; Mijn kennissenkring is te beperkt. Antwoordcategorieën varieerden van 1 = helemaal niet mee eens, tot 3 = helemaal mee eens.

Persoonlijke problemen. In de schriftelijke vragenlijst werd de volgende vraag gesteld: Hebt u persoonlijk ooit één van de volgende problemen ervaren? Vervolgens werd een aantal problemen opgesomd: (1) ernstige ziekte of handicap, (2) ernstige geestelijke problemen, (3) contact met de politie (verkeersovertredingen uitgezonderd), (4) veroordeling door de rechter, (5) verslaving aan alcohol of drugs, (6) faillissement of ernstige financiële problemen, en (7) fysieke of seksuele mishandeling. Het aantal problemen, variërend van 0 tot 7, werd opgeteld als aanduiding van de mate van problematiek in het leven van de respondent.

Familiecohesie. Vier items in de schriftelijke vragenlijst werden gecombineerd in een schaal om de cohesie binnen het ouderlijk gezin van de respondent te meten ($\alpha = ,86$). De schaal hiervoor is ontwikkeld voor de NKPS (Verweij, 2002). Enkele voorbeelden: De onderlinge banden in mijn familie zijn sterk; De leden van mijn familie zijn zeer nauw bij elkaar betrokken. Antwoordcategorieën liepen van 1 = helemaal niet mee eens, tot 5 = helemaal mee eens.

Conflicten in het ouderlijk huis. Een schaal voor het meten van conflicten in het ouderlijk huis werd geconstrueerd door vier vragen over de situatie in het ouderlijke huis op 15-jarige leeftijd uit het CAPI-interview samen te voegen ($\alpha = ,78$). Voorbeelden: Hoe vaak maakten uw ouders elkaar sterke verwijten? Hoe vaak liepen ruzies uit de hand? Hoe vaak weigerden uw ouders om voor een tijd met elkaar te spreken? De antwoordcategorieën varieerden van 1 = nooit, tot 3 = vaak.

Problemen in de familie. In het CAPI-interview rapporteerde de respondent of zich de volgende problemen ooit bij iemand in de familie hadden voorgedaan: (1) een ernstige ziekte of handicap, (2) ernstige geestelijke problemen, (3) contact met de politie, (4) veroordeling door de rechter, (5) verslaving aan alcohol of drugs, (6) faillissement of ernstige financiële problemen, (7) dood als gevolg van een ongeval of geweld, (8) fysiek

of seksueel misbruik, (9) zelfmoord. Het aantal problemen, dat liep van 0 tot 9, werd opgeteld als aanduiding van de mate van problematiek in de familie van de respondent.

Afwijkingen van de standaardlevensloop en het ontbreken van gelijkens. Met betrekking tot niet-traditionele transities in de levensloop werden vier variabelen geconstrueerd. Eerst werd een dummyvariabele gecreëerd die aanduidt of de respondent samenleefde met een partner van hetzelfde geslacht of, indien er geen partner was, een partner van hetzelfde geslacht zou prefereren (1 = ja, 0 = nee). Ten tweede werd een dummy opgenomen die aangeeft of de respondent gescheiden was (1 = ja, 0 = nee). Een derde dummy gaf aan of de respondent momenteel kinderloos was (1 = ja, 0 = nee).

Om verschillen in onderwijsniveau tussen de respondent en diens ouders te meten werd een dummyvariabele gecreëerd, die aanduidt dat de respondent lager is opgeleid dan de hoogst opgeleide ouder. Wij kozen voor de hoogst opgeleide ouder als referentie omdat wij veronderstellen dat deze bepalend is voor de sociaaleconomische status van het gezin. In 41,8% van de gevallen was dit de vader en in 17,9% van de gevallen was dit de moeder. In 40,2% van de gevallen hadden vader en moeder hetzelfde opleidingsniveau. Een verschil in godsdienstigheid met de vorige generatie werd gemeten door een dummyvariabele te creëren die aangeeft dat de respondent niet godsdienstig was, terwijl de vader en/of de moeder dat wel is/zijn.

Controlevariabelen. Het onderwijsniveau is opgenomen als indicator voor sociaaleconomische achtergrond, met antwoordcategorieën van 1 = onvoltooid primair onderwijs, tot 10 = postuniversitair onderwijs. De leeftijd werd gemeten door leeftijd in jaren. Het geslacht werd aangegeven met een dummyvariabele (1 = vrouw; 0 = man). Ook werd een variabele opgenomen om het aantal broers/zussen in de analyse te kunnen betrekken. Godsdienstigheid werd gemeten door de vraag: Beschouwt u zichzelf als behorend tot een bepaald geloof, een godsdienstige denominatie of kerk? Verscheidene denominaties konden worden genoemd. Wij hercodeerden deze variabele in een dummy die aangeeft of men al dan niet godsdienstig is.

Tabel 1 bevat een overzicht van de gemiddelden, standaardafwijkingen, range en betrouwbaarheidscoëfficiënten van de steekproefvariabelen.

Procedure kwalitatieve interviews

Voor de diepte-interviews werd een semi-gestructureerde vragenlijst gebruikt die uit drie delen bestond. Het eerste deel concentreerde zich op de familieachtergrond van de respondenten en op hoe zij deze achtergrond hadden beleefd. Het tweede deel behandelde de vraag naar ver-

Tabel 1 Beschrijvende statistieken (N = 7.151)

56

	Minimum	Maximum	Gem.	Std. deviatie	α
Zich geaccepteerd voelen	1	4	3,81	0,54	
Opleiding	1	10	5,89	2,34	
Leeftijd	18	79	46,43	15,13	
Vrouw	0	1	0,58	-	
Aantal broers/zussen	0	22	3,14	2,55	
Godsdienstigheid	0	1	0,56	-	
Psychologisch welzijn	1	6	4,75	0,78	0,86
Sociale competentie	1	3	2,66	0,40	0,87
Assertiviteit	1	5	3,92	0,62	0,84
Aantal problemen	0	7	0,65	0,97	
Familiecohesie	1	5	3,63	0,84	0,86
Ouderlijk conflict	1	3	1,39	0,44	0,78
Aantal problemen in de familie	0	8	2,45	1,59	
Homoseksualiteit	0	1	0,03	-	
Gescheiden	0	1	0,10	-	
Kinderloos	0	1	0,31	-	
Lager opgeleid dan ouders	0	1	0,18	-	
Niet religieus met religieuze moeder en/of vader	0	1	0,31	-	

schillen tussen de respondenten en hun ouders wat betreft onderwijsniveau, inkomen, godsdienst en levensstijl; in dit deel werd systematisch op elk van deze punten doorgevraagd of deze verschillen bestonden en zo ja, in hoeverre dat van invloed was op de acceptatie van de respondenten door hun familie. Het derde en laatste deel bevatte vragen over de mate van door de respondenten ervaren acceptatie door hun familie. Eén van de betreffende vragen was of er 'zwarte schapen' waren in de familie van de respondenten. Deze vraag was niet direct gericht op de inschatting van de eigen positie als 'zwart schaap' om respondenten niet op voorhand een negatief stempel op te drukken, maar uiteraard stond het de respondenten vrij om zichzelf als voorbeeld te noemen. Het interview eindigde met enkele vragen over het huidige psychische welzijn en de tevredenheid met het leven.

Drie professionele en ervaren interviewers voerden het veldwerk uit, dat duurde van april tot december 2006. De interviewers kregen een extra training waarin de onderzoeksvraag en het doel van de studie uiteen werden gezet. Een ander element in de training was dat de interviewers werden gewezen op de wenselijkheid van doorvragen om meer

specifieke informatie te verkrijgen over relevante onderdelen. Er werden proefinterviews gehouden om de semi-gestructureerde vragenlijst te testen. De gesprekken werden op band opgenomen en later getranscribeerd en geanonimiseerd. De gemiddelde duur van de gesprekken bedroeg tussen één en anderhalf uur. Respondenten ontvingen een cadeaubon als dank voor hun medewerking.

Kwantitatieve en kwalitatieve analyse

De kwantitatieve analyse beoogde een algemeen beeld te schetsen van de ervaren acceptatie door de familie door respondenten van de NKPS en de belangrijkste verklarende factoren in kaart te brengen. Vanwege de ordinale aard van de afhankelijke variabele werden ordinale regressie-modellen geschat. Gezien de scheve verdeling op de variabele 'acceptatie door de familie', was het een alternatieve optie om logistische regressie toe te passen op een gedichotomiseerde variabele, die degenen die zich geheel geaccepteerd voelen door de familie, onderscheidt van de overige respondenten. Een voorafgaande test (hier niet gerapporteerd) toonde evenwel aan dat de resultaten nauwelijks afweken van de resultaten die wij hier rapporteren.

Vier modellen werden geschat. In model 1 en model 2 werden de familievariabelen en de individuele variabelen, bedoeld om 'moeilijk zijn' te meten, in afzonderlijke stappen opgenomen om zo hun relatieve invloed op gevoelens van acceptatie te kunnen ontrafelen. Model 1 bevat de problematische familieachtergrondvariabelen en de controlevariabelen. In model 2 zijn de variabelen die persoonlijke problemen beoogden te meten toegevoegd, in het bijzonder psychologisch welzijn, sociale competentie en het aantal persoonlijke problemen. Model 3 bevat de 'anders zijn'-variabelen: de niet-traditionele transities in de levensloop en de verschillen in opleiding en religie met de vorige generatie. In model 4 zijn alle variabelen tegelijk ingevoerd.

De kwalitatieve analyse geschiedde door middel van de Constant Comparative Method (CCM), een stapsgewijze vergelijking van (onderdelen van) de interviews (Boeije, 2002). Vergelijkbare vormen van 'narratieve analyse' worden dikwijls gebruikt in kwalitatief onderzoek (Denzin & Lincoln, 2003). De basiselementen van CCM zoals wij die gebruikten waren: (1) vergelijking binnen een enkel interview, bedoeld om voorlopige categorieën te ontwikkelen en deze een passende code te geven; (2) vergelijking tussen interviews, resulterend in een verfijning of combinatie van bestaande codes en het toevoegen van nieuwe codes. De codering werd gedaan door de eerste auteur van dit artikel in samenwerking met een studentassistent; wanneer consensus over een codering ontbrak werd een oplossing gezocht die voor beide codeurs aanvaardbaar was.

In een tweede fase van de analyse werden samenvattingen van elk interview gemaakt en werden de belangrijkste thema's geïdentificeerd op basis van de frequentie van de codes. Ten slotte werden thema's geanalyseerd door ze tussen respondenten te vergelijken, en werden overzichten gemaakt door overeenkomsten en verschillen tussen respondenten in een schema onder te brengen, op grond waarvan meer algemene conclusies konden worden getrokken (vergelijk Pyke, 2005).

4. Resultaten

Om onze hypotheses over het relatieve belang van 'moeilijk zijn' en 'anders zijn' te toetsen deden we een multivariate analyse, waarvan de resultaten worden gepresenteerd in tabel 2.

Model 1 laat zien dat een negatieve familieachtergrond inderdaad een substantieel effect heeft op latere gevoelens van acceptatie door de familie. Mensen die zijn opgegroeid in families waarin conflicten relatief vaak voorkwamen hadden een kleinere kans zich geaccepteerd te voelen door hun familie. Minder waargenomen cohesie in de huidige familie van de respondenten ging ook samen met een kleinere kans zich geaccepteerd te voelen; hetzelfde gold voor een hogere incidentie van problemen in de familie van de respondenten. Hypothese 1a is hiermee bevestigd.

Uit de kwalitatieve analyse bleek eveneens dat de gezinnen van herkomst vaak werden ervaren als weinig warm en begripvol. Onze respondenten noemden de onverschilligheid van hun ouders tegenover de kinderen of hun onvermogen om goed voor hen te zorgen. 'Je kreeg te eten en te drinken en dat was het zo'n beetje,' vertelden verschillende van hen. De meeste families waren bovendien weinig hecht, en er kwamen relatief vaak problemen voor zoals echtscheiding van de ouders, alcoholisme, ruzies, geweld en seksueel misbruik. Een vrouw vertelt over haar ouderlijk gezin:

'Mijn ouders waren zware alcoholisten. Enne..., ja, ik moest mijn broer en mijn zusjes opvoeden. (...) Ik ben de oudste, enne ... het huishouden doen, school, ja, dat was geen gelukkig leven.'

Een aantal respondenten vertelde dat hun ouders openlijk gewelddadig waren, hetgeen voor kinderen uiteraard een buitengewoon onveilige omgeving vormt om in op te groeien. Maar ook een minder openlijke, meer stilzwijgende vorm van vijandschap kan zijn sporen nalaten, in de beleving van de respondenten. Hoewel ons materiaal het niet toestaat eenduidige uitspraken te doen over causale relaties, zijn die er in de beleving van sommige van onze respondenten wel degelijk. Een manne-

Tabel 2 Ordinale regressieanalyses van gevoelens van acceptatie door de familie op familievariabelen, individuele variabelen en variabelen met betrekking tot 'anders zijn' (N = 7.151)

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	B	SE	B	SE	B	SE	B	SE
<i>Familievariabelen</i>								
Familiecohesie	1,389**	(0,048)	1,279**	(0,049)			1,277**	(0,049)
Ouderlijk conflict	-0,624**	(0,082)	-0,500**	(0,084)			-0,491**	(0,084)
Aantal problemen in de familie	-0,048*	(0,024)	-0,012	(0,025)			-0,013	(0,025)
<i>Individuele variabelen</i>								
Psychologisch welzijn			0,253**	(0,056)			0,246**	(0,056)
Sociale competentie			0,658**	(0,097)			0,600**	(0,098)
Assertiviteit			-0,050	(0,066)			-0,024	(0,066)
Aantal persoonlijke problemen			-0,180**	(0,037)			-0,162**	(0,038)
<i>Afwijkingen van de standaardlevensloop en 'anders zijn'</i>								
Homoseksualiteit					-0,368	(0,205)	-0,141	(0,231)
Gescheiden					-0,930**	(0,097)	-0,533**	(0,112)
Kinderloos ^a					-0,176*	(0,086)	-0,045	(0,094)
Lager opgeleid dan ouders					-0,033	(0,092)	0,087	(0,103)
Niet religieus met religieuze ouder(s)					-0,045	(0,109)	-0,017	(0,121)
<i>Controlevariabelen</i>								
Opleiding	0,120**	(0,017)	0,076**	(0,018)	0,083**	(0,017)	0,082**	(0,019)
Leeftijd	0,008**	(0,003)	0,009**	(0,003)	0,011**	(0,003)	0,011**	(0,003)
Vrouw	-0,001	(0,080)	-0,019	(0,082)	0,071	(0,073)	0,002	(0,083)
Aantal broers/zussen	-0,023	(0,016)	-0,029	(0,016)	-0,039*	(0,015)	-0,027	(0,016)
Godsdienstigheid	-0,062	(0,081)	-0,049	(0,083)	0,347**	(0,106)	-0,086	(0,119)
<i>Drempelwaarden</i>								
Acceptatie = 2	-0,128	(0,303)	1,977**	(0,421)	-3,379**	(0,235)	1,946**	(0,445)
Acceptatie = 3	0,943**	(0,295)	3,078**	(0,417)	-2,430**	(0,222)	3,056**	(0,441)
Acceptatie = 4	2,586**	(0,296)	4,789**	(0,420)	-1,048**	(0,216)	4,777**	(0,444)
Nagelkerke R ²	0,259		0,290		0,034		0,295	

* $p < .05$ ** $p < .01$

^a Wanneer we alleen voor de leeftijdsgroep van 40+ schatten, voelen kinderloze mensen in Model 4 zich minder geaccepteerd door hun familie.

lijke respondent die aan een depressie lijdt, verwees expliciet naar zijn familieachtergrond als verklaring:

- 60 'Bij ons thuis waren er veel onderhuidse spanning en veel dingen niet uitgesproken, allemaal van die dingen waarbij je voelt dat het niet goed zit (...). Nou, mijn depressie heeft met mijn familie te maken.'

Vijf van de 27 vrouwen maakten spontaan melding van seksueel misbruik door een of meer familieleden, hoewel hierover (anders dan in de schriftelijke vragenlijst van het grote NKPS-survey) geen vragen werden gesteld in het diepte-interview. Zij ervoeren hun familie als onveilig en bedreigend en hebben op latere leeftijd nogal eens te kampen met psychische of lichamelijke problemen. Een op jonge leeftijd misbruikte vrouw die nooit in dat misbruik was erkend, wijst op de langetermijngevolgen van haar ervaring:

'Het gaat nooit helemaal over. Het wordt wel beter, het is wel beter geworden, maar je hebt niet het gevoel dat het ooit ophoudt. (...) Je kan niet onder je familie uit en aan de andere kant zou je dat willen. Het is zo'n probleemonderwerp.'

Vooraf de mannen hebben relatief vaak weinig of in het geheel geen contact meer met hun familie. Ruzies over geld of erfenissen worden bijvoorbeeld genoemd als reden voor het uiteenvallen van de familie. Een man vertelt hoe zijn ouders hun eigen pleziertjes najoegen, bijvoorbeeld langdurig cafébezoek en buitenechtelijke relaties, terwijl de kinderen het thuis maar moesten uitzoeken. Na een conflict over een erfenis gebeurde er het volgende:

'Toen ben ik eigenlijk acuut gebrouilleerd geraakt met iedereen, behalve met één broer, en daar ben ik dus vijf jaar geleden mee gebrouilleerd geraakt, dus ja, het is een complex verhaal.'

De familieachtergrond waarover de respondenten in de kwalitatieve studie vertelden, kan meer algemeen worden gekenschetst als 'een gecompliceerd verhaal', dat in hun eigen beleving zijn sporen heeft nagelaten in hun huidige leven.

Terugkerend naar de resultaten van de kwantitatieve analyse: in model 2, waarin de individuele variabelen zijn toegevoegd, zien we dat de familieachtergrond belangrijk blijft: meer cohesie in de huidige familie van de respondent en minder conflicten in het gezin van herkomst hebben nog steeds een positief effect op het zich geaccepteerd voelen

door de familie, hoewel we nu voor individuele variabelen hebben gecontroleerd. Psychologisch welzijn vertoont een positief verband met zich geaccepteerd voelen; hiermee is hypothese 1b bevestigd. Met betrekking tot sociale competentie vinden we dat het hebben van een bevredigend sociaal leven positief samenhangt met zich geaccepteerd voelen. Voor assertiviteit wordt geen verband gevonden. Hiermee is hypothese 1c gedeeltelijk bevestigd. Diegenen met veel persoonlijke problemen hebben een kleinere kans om zich geaccepteerd te voelen, hetgeen een bevestiging vormt van hypothese 1d.

In model 3 namen we de variabelen mee die minder traditionele transities in de levensloop en 'anders zijn' beoogden te meten. De relatief lage Nagelkerke R^2 van dit model vergeleken bij model 1 en model 2 laat zien dat deze variabelen minder effect hebben dan de variabelen in de andere modellen. Er is echter enige steun voor ons idee dat een niet-traditionele levensloop invloed kan hebben op de mate waarin men zich geaccepteerd voelt door de familie (hypothese 2b). Homoseksualiteit hangt negatief samen met zich geaccepteerd voelen, maar dit verband was niet significant ($p < .073$); het feit dat het om een kleine groep gaat – zo'n 3% van de totale NKPS-steekproef – kan hierbij een rol hebben gespeeld. Gescheiden zijn hangt eveneens negatief samen met zich geaccepteerd voelen, en hetzelfde geldt voor kinderloosheid. Wanneer we alleen de groep kinderlozen boven de veertig analyseren, een leeftijd waarop de kinderloosheid naar alle waarschijnlijkheid definitief is, wordt dit effect nog sterker (resultaten niet in tabel). Bij dit resultaat moeten we opmerken dat er ook sprake kan zijn van een omgekeerde causaliteit: mensen hebben zo geleden onder hun eigen familieachtergrond dat ze besloten daarom zelf niet aan kinderen te beginnen; de kwalitatieve data bevatten hiervoor inderdaad enige aanwijzingen (hier niet gerapporteerd). Geen van de variabelen die verschil in waarden en statusposities ten opzichte van de ouders beoogden te meten, is significant; dit betekent dat we geen steun vinden voor hypothese 2a.

In de kwalitatieve interviews werd dit beeld bevestigd: onze respondenten verschillen niet zo veel van hun ouders wat betreft opleiding of inkomen. Als er al substantiële verschillen zijn, hebben ze geen negatieve uitwerking op de relatie. Religie wordt een enkele keer genoemd als een struikelblok in de relaties met familieleden, en partnerkeuze heeft vooral voor een aantal vrouwelijke respondenten problemen met de ouders opgeleverd. Een vrouw die inmiddels 21 jaar is getrouwd, vertelt hoe haar ouders reageerden toen ze op haar zeventiende een man leerde kennen die gescheiden was. Echtscheiding kwam in het woordenboek van katholieke gezinnen niet voor, dus:

‘Ze belden mij de volgende ochtend op, mijn moeder, van eh, je mag echt niet meer thuiskomen, want eh, die man, dat is verschrikkelijk (...). “Hij kan z’n eigen beter maar doodrijden,” zeiden ze, want ja, ze waren helemaal van de kaart.’

Terugkerend naar onze kwantitatieve analyse: in model 4 zijn alle variabelen opgenomen, zodat we het relatieve belang van ‘moeilijk zijn’ en ‘anders zijn’ kunnen toetsen. Dit model bevestigt de resultaten uit de eerdere modellen doordat het overwegend steun biedt aan de veronderstelling van ‘moeilijk zijn’. Van de variabelen die ‘anders zijn’ weerspiegelen, blijft alleen gescheiden zijn significant. In model 4 blijven minder conflicten in het gezin van herkomst en meer cohesie in de huidige familie van de respondent belangrijk voor acceptatie door de familie. Alle drie de individuele variabelen die ‘moeilijk zijn’ beoogden te meten – psychologisch welzijn, sociale competentie, en een geringer aantal persoonlijke problemen – blijven belangrijke voorspellers van het zich geaccepteerd voelen. Van de controlevariabelen zijn alleen opleidingsniveau en leeftijd significant: mensen met een hogere opleiding en ouderen voelen zich meer geaccepteerd door hun familie. We vonden geen effect van sekse; blijkbaar leidt de traditionele rol van vrouwen als ‘kinkeepers’ niet tot een grotere acceptatie door de familie.

De resultaten van de kwantitatieve analyse tonen aan dat de variabelen die ‘moeilijk zijn’ meten, een sterker effect hebben op het zich geaccepteerd voelen door de familie dan de variabelen die ‘anders zijn’ weerspiegelen. Het blijft echter nog onduidelijk welke mechanismen een rol spelen en of de causale invloed inderdaad in de veronderstelde richting is. Niet-traditionele keuzes in de levensloop kunnen bijvoorbeeld tot gevolg hebben dat men zich minder geaccepteerd voelt, maar kunnen hier ook uit voortvloeien. Hetzelfde kan worden gezegd over ‘moeilijk zijn’: een bevredigend sociaal leven kan (deels) het gevolg zijn van bevredigende familierelaties maar kan ook bijdragen aan het tot stand komen van zulke relaties en gevoelens van geaccepteerd zijn door de familie.

De kwalitatieve analyse kan nader licht werpen op de causale mechanismen achter een gebrek aan acceptatie door de familie. Belangrijke redenen die de respondenten noemden voor gebrek aan acceptatie door de familie, waren dat de respondenten tegen de wil en de eisen van hun ouders ingingen ondanks de straf die ze daarvoor kregen, of dat ze nooit iets goed leken te kunnen doen in de ogen van hun ouders. Dit wordt duidelijker als we naar diegenen kijken die zichzelf als ‘zwarte schapen’ in de familie aanduiden. Hoewel veel respondenten aarzelen om zichzelf zo te noemen – ze vinden dat dat negatief klinkt –, classificeerden 13 van de 27 vrouwen en 5 van de 17 mannen zichzelf spontaan en onmiddellijk als ‘zwart schaap’ in de familie. Een man die inmiddels

geen contact meer met zijn familie heeft, vertelt hoe hij als kind lichamelijk en geestelijk is mishandeld door zijn moeder. Hij voelt zich het 'zwarte schaap' om de volgende reden:

63

'Ik had ook altijd heel andere inzichten, op jonge leeftijd al. En als ik dacht dat dat niet goed kon gaan, dan ging ik daar tegenin, hoeveel klappen ik ook kreeg (...). Ik heb van kindsbeen af gezegd, ze kunnen me zeer doen wat ze willen, maar ik zeg geen au! Dat plezier gun ik hun niet!'

Dit citaat lijkt enige steun te bieden voor de rol van 'anders zijn', in elk geval bij deze mannelijke respondent. Ook andere mannelijke 'zwarte schapen' zeggen dat ze als kind besloten hun eigen inzichten te volgen, vaak tegen de wil van hun ouders, en daarom een buitenbeentje zijn geworden. Terwijl in de verhalen van de mannen over de achtergrond van hun positie als 'zwart schaap' vaak een botsing van de wil van ouders en kind werd genoemd, vertelden de vrouwen hoe de jongens in hun gezin werden voorgetrokken en hoe het de meisjes niet werd toegestaan door te leren; de meisjes draaiden voor de huishoudelijke klussen op en werden voor zo ongeveer alle problemen in de familie verantwoordelijk gehouden. Vooral oudste dochters moesten altijd klaarstaan om problemen in het gezin op te lossen. De meisjes in het gezin hadden het gevoel niets waard te zijn in de ogen van hun ouders; ze kregen overal de schuld van, of moesten zich steeds maar bewijzen en hun best doen om toch wat waardering te krijgen. Een vrouw (haar huiskamer vol met honden en katten) voelt zich het 'zwarte schaap' omdat ze vroeger te horen kreeg: 'Was jij maar nooit geboren.' Zij vervolgt:

'Ja, ik kreeg overal de schuld van, van wat mijn broers en zussen uitspookten bijvoorbeeld. (...) Ik deed alles zo goed mogelijk om zo min mogelijk op mijn donder te krijgen.'

Een ander 'zwart schaap' vertelt hoe ze de schuld kreeg van de zelfmoord van haar moeder, en weer een ander herinnert zich hoe ze altijd alles verkeerd deed. Vooral vrouwelijke 'zwarte schapen' hadden vaak het gevoel dat ze nooit iets goed konden doen en kregen nooit een positief woordje van hun ouders te horen.

'Mijn haar was niet goed, mijn kleren waren niet goed, hoe ik leefde was niet goed ... niks was goed ...'

'Ik heb me altijd afgevraagd: wat wil ik nou van mijn moeder? Nou, het enigste wat ik te willen heb, is heel simpel een keer een

schouderklopje van: nou meid, je doet het goed. Nou, en daar kan ik tot Sint Juttemis op wachten, want dat zal ik nooit van haar krijgen.'

64

Veel respondenten zijn er ondanks hun ongelukkige gezinsachtergrond toch in geslaagd een enigszins bevredigend leven te leiden voor zichzelf. Verschillende factoren bleken voor de ongelukkige gezinsachtergrond te kunnen compenseren: een goede opvang door de schoonfamilie of door vrienden, een goede relatie met de partner en de eigen kinderen, het geloof, en eigen kracht of karakter.

Concluderend: voor de respondenten uit dit minipanel waren hun gezinnen van herkomst overwegend oorden van onveiligheid, onbegrip, jaloezie, competitie, gebrek aan warmte en onverschilligheid. Velen hadden een ander gezin gekozen, als ze het voor het kiezen hadden gehad. Soms is zelfs die optie niet aantrekkelijk, zoals een vrouw die een jeugd met misbruik, alcoholische ouders en instabiliteit heeft gehad, uitlegt:

'Mijn broers en ik, we hebben wel altijd met elkaar gezegd: als we het nog een keer over mochten doen, dan zouden we het nooit meer over willen doen. Dat niet.'

Discussie

Het doel van onze studie was de mechanismen te onderzoeken die ten grondslag liggen aan een gebrek aan acceptatie door de familie. Onze theoretische verwachtingen waren dat zowel 'moeilijk zijn' – vanwege een problematische familieachtergrond en door de betrokkenen zelf ervaren problemen – en 'anders zijn' – in belangrijke opzichten verschillen van de eigen ouders – ertoe kunnen bijdragen dat iemand zich minder geaccepteerd voelt. De eerste veronderstelling, die betreffende 'moeilijk zijn', werd duidelijk bevestigd op grond van zowel onze kwantitatieve als onze kwalitatieve gegevens, terwijl onze verwachtingen over de mogelijke gevolgen van 'anders zijn' minder steun vonden in de data. Blijkbaar vormen een als negatief ervaren familieachtergrond en de mate waarin men in het eigen leven problemen ondervindt de belangrijkste voorspelers van het zich niet geaccepteerd voelen. Hoewel enige steun werd gevonden voor de negatieve invloed van niet-traditionele transities in de levensloop zoals kinderloosheid, verloor deze variabele zijn invloed in het uiteindelijke model. Overigens kan de mogelijkheid dat het hier gaat om een omgekeerd causaal verband niet worden uitgesloten: men ziet af van kinderen omdat men een problematische gezinsachtergrond heeft. Het feit dat het bij homoseksualiteit om een heel kleine groep ging, verkleinde uiteraard de kans op een significant effect.

Van de variabelen die 'anders zijn' beoogden te meten, bleef uiteindelijk alleen het effect van de variabele gescheiden zijn significant. Men zou kunnen aanvoeren dat scheiding, hoewel het een 'niet-traditionele' transitie is in de zin dat het huwelijk nog steeds de norm is, ook kan duiden op een problematische ontwikkeling van het individu. Scheiding kan (deels) zijn voortgevloeid uit persoonlijke problemen, zoals een laag niveau van psychologisch welbevinden of een gebrek aan sociale competentie. Scheiding kan in die zin een minder geschikte indicator zijn van niet-traditionele transities in de levensloop vergeleken met de keuze voor een partner van hetzelfde geslacht of kinderloosheid. Als wij scheiding als een kenmerk van een problematische individuele ontwikkeling hadden opgevat en als zodanig hadden geanalyseerd, zou dit onze conclusie dat 'moeilijk zijn' en niet 'anders zijn' leidt tot een ervaren gebrek aan acceptatie door de familie, nog hebben versterkt.

Onze kwalitatieve bevindingen wezen erop dat de gezinsachtergrond van de respondenten risicovol is. Onverschilligheid van de ouders of hun onvermogen om voor de kinderen te zorgen, gebrek aan warmte, openlijke of verhulde agressie, verslaving en geweld tekenden de jeugd van hen die zich later niet geaccepteerd zouden voelen door hun familie. Blijkens de kwalitatieve analyse liggen er seksspecifieke mechanismen ten grondslag aan het gebrek aan acceptatie door de familie. De vrouwelijke ondervraagden wezen ter verklaring daarvan op de ongelijke behandeling van meisjes ten opzichte van jongens in de familie, het dwarsbomen van hun onderwijsambities en de nadruk op hun zorgrol in het huishouden; voorts rapporteerden zij dat zij de schuld kregen voor ongeveer alles wat misging in de familie, en dat zij het in de ogen van hun ouders nooit eens goed konden doen. De mannelijke ondervraagden benadrukten vaker dat zij zich tegen de eisen en wensen van hun ouders verzetten en hun eigen autonome wil doordrukten; zij meenden dat zij om deze reden niet werden geaccepteerd. Uit de uitspraken van een aantal mannelijke respondenten komt enige ondersteuning naar voren voor de rol van 'anders zijn': het verschil van inzicht met de ouders leidde tot botsingen, waardoor zij zich afkeerden van de familie. Dit zou (mede) kunnen verklaren waarom zij zich later weinig geaccepteerd voelen door hun familie.

Bijna de helft van de respondenten in de kwalitatieve studie beschouwde zichzelf als 'zwart schaap' in de familie. Vrouwen interpreteerden het gebrek aan acceptatie door hun familie vaker in termen van de positie van 'zwart schaap' dan mannen; de vrouwen zagen zichzelf bij uitstek als de zondebokken van de familie. Mogelijk riep het grotere belang dat mannen hechtten aan hun autonomie weerstand bij hen op om zichzelf als 'zwart schaap' te labelen; een alternatieve interpretatie is dat de mannen in ons onderzoek daadwerkelijk minder vaak zondebokken

waren in vergelijking met de vrouwen. Overigens wezen de analyses van de kwantitatieve data uit dat mannen en vrouwen zich ongeveer even vaak niet of weinig geaccepteerd voelen door hun familie.

De combinatie van een kwalitatieve met een kwantitatieve benadering is op drie manieren vruchtbaar gebleken. Ten eerste bevestigde de kwalitatieve analyse de kwantitatieve resultaten door opnieuw aan te tonen dat 'moeilijk zijn' een sterkere invloed heeft op zich niet door de familie geaccepteerd voelen dan 'anders zijn'. Ten tweede verfijnden en verrijkten de kwalitatieve resultaten de kwantitatieve bevindingen door details over de familieachtergrond en de invloeden daarvan op de onderzochten te verschaffen; de citaten in dit artikel vormden levensechte illustraties van de statistische patronen die de kwantitatieve analyse opleverde. Ten derde voorzag de kwalitatieve analyse in nieuwe informatie die de resultaten van de kwantitatieve analyse in de volgende twee opzichten aanvulde: (1) zij boden meer inzicht in de causaliteit van het verband tussen familieachtergrond en 'moeilijk zijn'; en (2) zij brachten enkele seksspecifieke mechanismen aan het licht die aan het zich niet geaccepteerd voelen ten grondslag liggen.

In dit artikel hebben wij op drie manieren geprobeerd om aan de bestaande literatuur bij te dragen. Allereerst hebben we getracht een correctie aan te brengen op het overwegend positieve beeld van familierelaties dat uit de literatuur over familiesolidariteit naar voren komt, door onze aandacht speciaal te richten op een groep mensen die hun familiebanden als zwak ervoeren en die zich niet erg gewaardeerd of zelfs afgewezen voelden door hun familie. Een tweede beoogde bijdrage was om het relatieve belang van 'moeilijk zijn' en 'anders zijn' te onderzoeken; hoewel in de literatuur over ambivalentie in familierelaties veel nadruk wordt gelegd op het ontbreken van overeenkomst als bron van ambivalente of negatieve familierelaties (Pillemer & Suitor, 2002; Suitor & Pillemer, 2006), vonden wij dat 'moeilijk zijn' een belangrijker invloedsbron is. Ten slotte streefden wij er met onze combinatie van een kwantitatieve en een kwalitatieve benadering naar om de kwantitatieve bevindingen met kwalitatieve gegevens te valideren, statistische patronen te verdiepen en verrijken, en nieuwe kennis te genereren om de inzichten uit de kwantitatieve analyse aan te vullen.

Een beperking van de kwantitatieve data in deze studie is dat slechts cross-sectionele informatie beschikbaar was; het gebruik van longitudinale gegevens zou ons in staat hebben gesteld om oorzakelijke verbanden tussen familieachtergrond en het zich niet geaccepteerd voelen door de familie nader te onderzoeken. Een andere beperking is dat we slechts één indicator die een rol speelt bij een gebrek aan acceptatie door de familie, hebben gebruikt als afhankelijke variabele; met aanvullende indicatoren zouden onze conclusies steviger gefundeerd zijn. Beperkin-

gen van de kwalitatieve analyse zijn de selectiviteit van de steekproef en de lage respons. Wij schreven de lage respons toe aan het feit dat mensen met verstoorde familierelaties misschien minder geneigd zijn om (opnieuw) in onderzoek naar familieverhoudingen te participeren. De gevoeligheid van het onderzoeksthema kan potentiële respondenten van deelname hebben afgeschrikt. Het is heel goed mogelijk dat juist mensen die het meest geleden hebben onder het opgroeien in een risicovolle familie, niet hebben deelgenomen: mensen hangen de 'vuile was' van hun familie nu eenmaal niet graag buiten (Hammarström, 2005). Daar komt bij dat ook in het oorspronkelijke CAPI-interview al sprake kan zijn geweest van een ondervertegenwoordiging van mensen met problematische familierelaties. Een mogelijk gevolg van een dergelijke selectieve non-respons is dat het beeld dat in dit artikel werd geschetst van mensen die zich niet door hun familie geaccepteerd voelen, toch nog te positief is uitgevallen. Zo zou de weerbaarheid van de 'ergste' slachtoffers van problematische gezinssituaties wel eens minder kunnen zijn dan uit onze bevindingen naar voren kwam. Verder is het niet ondenkbaar dat 'anders zijn' bij deze groep wel degelijk ook een rol speelt in de afwijzing door de familie; immers, in de meest problematische gezinnen worden eventuele verschillen in waardenoriëntaties en statusposities wellicht minder gemakkelijk aanvaard dan bij een minder problematische familieachtergrond.

Meer vrouwen dan mannen namen aan de kwalitatieve studie deel. Dit kan terug te voeren zijn op de algemene oververtegenwoordiging van vrouwen als deelnemers in onderzoek (Dykstra et al., 2005), maar ook het feit dat vrouwen zich vaker dan mannen de 'zwarte schapen' van de familie voelen, kan hebben meegespeeld. Meer onderzoek is nodig om deze veronderstelling te toetsen. Ook zou de achtergrond van seksverschillen in de ontwikkeling tot 'zwart schaap' verder moeten worden onderzocht. Ten slotte is de veerkracht van mensen die in risicovolle gezinnen zijn opgegroeid nader onderzoek waard: welke factoren vormen de krachtigste bescherming tegen de negatieve gevolgen van opgegroeid zijn in risicovolle familieomstandigheden?

Noten

1. Prof. dr. Aafke Komter is als hoogleraar Sociale Wetenschappen verbonden aan het University College Utrecht (Postbus 80.145, 3508 TC Utrecht), en werkt daarnaast als senior onderzoeker bij het ICS/Departement Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. A.E.Komter@uu.nl.

Dr. Marieke Voorpostel is als senior onderzoeker verbonden aan de Swiss Foundation for Research in Social Sciences (FORS) in Lausanne, Zwitserland. marieke.voorpostel@fors.unil.ch.

Dr. Trees Pels is als senior onderzoeker en coördinator van de Themagroep Mul-

ticulturele Vraagstukken verbonden aan het Verwey-Jonker Instituut. tpels@verwey-jonker.nl.

2. Dit artikel is gebaseerd op data van de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS), die werd gesubsidieerd door het programma 'Investerings Groot' van NWO (onder nr. 480-10-009). Daarnaast werd financiële steun verkregen van het NIDI, FSW/UU, Fac. Gedragswetenschappen, UvA en FSW/UT.

68

Literatuur

- Acock, A.C. (2005). Working with missing values. *Journal of Marriage and Family*, 67, 1012-1028.
- Alexander, P.C., Moore, S. & Alexander, E.R. (1991). What is transmitted in the intergenerational transmission of violence? *Journal of Marriage and the Family*, 53, 657-668.
- Amato, P.R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the family*, 58, 628-650.
- Amato, P.R. & DeBoer, D.D. (2001). The transmission of marital instability across generations: Relationship skills or commitment to marriage? *Journal of Marriage and Family*, 63, 1038-1052.
- Bengtson, V.L. (2001). Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 1-16.
- Bengtson, V.L., Giarrusso, R., Beth Mabry, J. & Silverstein, M. (2002). Solidarity, conflict, and ambivalence: Complementary or competing perspectives on intergenerational relationships? *Journal of Marriage and Family*, 64, 568-576.
- Berwick, D.M., Murphy, J.M., Goldman, P.A., Ware, J.E., Barsky, A.J. & Weinstein, M.C. (1991). Performance of a five-item mental health screening test. *Medical Care*, 29, 169-176.
- Boeije, H. (2002). A purposeful approach to the Constant Comparative Method in the analysis of qualitative interviews. *Quality & Quantity*, 36, 391-409.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Vol. 1: Attachment*. New York: Basic.
- Bumpass, L., Martin, T.C. & Sweet, J.A. (1991). The impact of family background and early marital factors on marital disruption. *Journal of Family Issues*, 12, 22-42.
- Denzin, N. & Lincoln, Y. (2003). *Strategies of qualitative inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dodge, K.A. & Pettit, G.S. (1994). Socialization mediators of the relation between socioeconomic status and child conduct problems. *Child Development*, 65(2), 649-665.
- Dreman, S., & Ronen-Eliav, H. (1997). The relation of divorced mothers' perceptions of family cohesion and adaptability to behavior problems in children. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 324-331.

- Dykstra, P.A. & Liefbroer, A.C. (1998). Kinderloos en toch gelukkig? Over de gevolgen van kinderloosheid voor de ouderdom [Childless and still happy? On late life consequences of childlessness]. *Mens & Maatschappij*, 73, 337-341.
- Dykstra, P.A., Kalmijn, M., Knijn, T.C. M., Komter, A.E., Liefbroer, A. C. & Mulder, C.H. (2005). *Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study, a Multi-actor, Multi-method Panel Study on Solidarity in Family Relationships, Wave 1*. The Hague, the Netherlands: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute (downloadable from www.nkps.nl).
- Dykstra, P.A., Kalmijn, M., Knijn, C.M., Komter, A.E., Liefbroer, A.C. & Mulder, C.H. (Eds.). (2006). *Family solidarity in the Netherlands*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Engels, R.C.M.E. & Van der Vorst, H. (2003). The roles of parents in adolescent and peer alcohol consumption. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 39, 53-68.
- Farrell, M.P. & Barnes, G.M. (1993). Family systems and social support: A test of the effects of cohesion and adaptability on the functioning of parents and adolescents. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 119-132.
- Farrington, D.P., Barnes, G.C. & Lambert, S. (1996). The concentration of offending in families. *Legal and Criminological Psychology*, 1, 1-17.
- Gaalen, R. van & Dykstra, P. (2006). Solidarity and conflict between adult children and their parents: A Latent Class analysis. *Journal of Marriage and Family*, 64, 558-567.
- Hammarström, G. (2005). The construct of intergenerational solidarity in a lineage perspective: A discussion of underlying theoretical assumptions. *Journal of Aging Studies*, 19, 33-51.
- Homans, G.C. (1974). *Social behavior: Its elementary forms*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Giarrusso, R., Bengtson, V.L. & Frye, N. (1999). Intergenerational transmission of marital quality and marital instability. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 451-463.
- Jong Gierveld, J. de & Tilburg, T.G. van (1999). *Manual of the loneliness scale*. Vrije Universiteit Amsterdam: Department of Social Research Methodology.
- Kalmijn, M. (1998). Inter-marriage and homogamy: Causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 24, 395-421.
- Keith, V.M. & Finlay, B. (1988). The impact of parental divorce on children's educational attainment, marital timing, and likelihood of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 797-809.
- Knijn, C.M. & Komter, A.E. (red.) (2004). *Solidarity between the sexes and the generations. Transformations in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Komter, A.E. & Knijn, C.M. (2006). The strength of family ties. In Dykstra et al. (Eds.), *Family solidarity in the Netherlands* (pp. 107-121). Amsterdam: DUP.

- Kulka, R.A. & Weingarten, H.W. (1979). The long-term effects of parental divorce in childhood on adult adjustment. *Journal of Social Issues*, 35, 50-78.
- Landry, S.H., Smith, K.E., Miller-Loncar, C.L. & Swank, P.R. (1998). The relation of change in maternal interactive styles to the developing social competence of full-term and preterm children. *Child Development*, 69, 105-123.
- Lazarsfeld, P.F. & Merton, R.K. (1954). Friendship as a social process: A substantive and methodological analysis. In M. Berger, T. Abel & C.H. Page (Eds.), *Freedom and control in modern society* (pp. 18-66). New York: Van Nostrand.
- Leeuw, E.D. de & Heer, W. de (2001). Trends in household survey non-response: A longitudinal and international comparison. In R.M. Groves, D.A. Dillman, J.L. Eltinge & R.J.A. Little (Eds.), *Survey Nonresponse* (pp. 41-54). New York: Wiley.
- Lüscher, K. & Pillemer, K. (1998). Intergenerational ambivalence: A new approach to the study of parent-child relations in later life. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 413-425.
- Marshall, C. & Rossman, G. (1999). *Designing qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Maxfield, M.G. & Widom, C.S. (1996). The cycle of violence. Revisited 6 years later. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 150 (4), 390-395.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L. & Cook, J.M. (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415-444.
- Pillemer, K. & Suitor, J. (2002). Explaining mothers' ambivalence toward their adult children. *Journal of Marriage and Family*, 64, 602-613.
- Pulkkinen, L. (1990). Adult life styles and the precursors of the social behavior of children and adolescents. *European Journal of Personality*, 4, 237-251.
- Pyke, K. (2005). "Generational deserters" and "black sheep": Acculturative differences among siblings in Asian immigrant families. *Journal of Family Issues*, 26, 491-517.
- Reitz, E., Deković, M., Meijer, A.M. & Engels, R.C.M.E. (2006). Longitudinal relations among parenting, best friends, and early adolescent problem behavior. Testing bidirectional effects. *Journal of Early Adolescence*, 26, 272-295.
- Repetti, R.L., Taylor, S.E. & Seeman, T. (2002). Risky families: Family social environments and the mental and physical health of offspring. *Psychological Bulletin*, 128, 330-366.
- Rosenthal, C.J. (1985). Kinkeeping in the familial division of labor. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 965-974.
- Rossi, A., & Rossi, P. (1990). *Of human bonding: Parent-child relations across the life course*. New York: Aldine de Gruyter.

- Serbin, L. & Karp, J. (2003). Intergenerational studies of parenting and the transfer of risk from parent to child. *Current Directions in Psychological Science*, 12, 138-142.
- Shaw, D.S., Winslow, E.B., Owens, E.B., Vondra, J.L., Cohn, J.F. & Bell, R.Q. (1998). The development of early externalizing problems among children from low-income families: A transformational perspective. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(2) 95-107.
- Suitor, J. & Pillemer, K. (2006). Choosing daughters: Exploring why mothers favor adult daughters over sons. *Sociological Perspectives*, 49, 139-161.
- Thornberry, T.P., Freeman-Gallant, A., Lizotte, A.J., Krohn, M.D. & Smith, C.A. (2003). Linked lives: The intergenerational transmission of anti-social behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31, 171-184.
- Verweij, A. (2002). *Rapportage pilot-study schriftelijke vragenlijst Netherlands Kinship Panel Study*. Den Haag: NKPS.
- Voorpostel, M., Van der Lippe, T., Dykstra, P. A. & Flap, H. (2007). Similar or different? The importance of similarities and differences for support between siblings. *Journal of Family Issues*, 28, 1026-1053.
- Wagner, B.M. (1997). Family risk factors for child and adolescent suicidal behavior. *Psychological Bulletin*, 121, 246-298.
- Wel, F. van & Hortulanus, R. (2002). *De sociale staat van Utrecht: Naar een integrale analyse van de sociale infrastructuur*. Universiteit Utrecht: Departement Algemene Sociale Wetenschappen.
- Williams, A. & Guendouzi, J. (2005). Constructing family relationships: Intimacy, harmony and social value in accounts of sheltered retirement community residents. *Journal of Aging Studies*, 19, 453-470.